Αλληλογραφία Πάννεκουκ – Καστοριάδη (1953 – 1954): 2ο Γράμμα

2ο Γράμμα του Καστοριάδη προς τον Πάννεκουκ

Μετάφραση: **Εύα Πλιάκου**

Το γράμμα σας έδωσε μεγάλη ικανοποίηση σε όλους τους συντρόφους της ομάδας· την ικανοποίηση του να βλέπουμε το έργο μας να εκτιμάται από έναν σύντροφο τόσο άξιο εκτίμησης όσο εσείς, ο οποίος αφιέρωσε όλη του τη ζωή στο προλεταριάτο και τον σοσιαλισμό· την ικανοποίηση του να σας βλέπουμε να επιβεβαιώνετε την ιδέα μας περί βαθιάς σύγκλισης μεταξύ μας στα βασικά σημεία· την ικανοποίηση, τέλος, του να έχουμε τη δυνατότητα να συζητάμε μαζί σας και να εμπλουτίζουμε την έκδοσή μας με αυτήν τη συζήτηση.

Πριν συζητήσουμε τα δύο σημεία στα οποία είναι αφιερωμένο το γράμμα σας (τη φύση της Ρωσικής Επανάστασης, την όλη ιδέα και το ρόλο του κόμματος) θα ήθελα να τονίσω τα σημεία στα οποία συμφωνούμε: αυτονομία της εργατικής τάξης ως μέσο και σκοπός ταυτόχρονα της ιστορικής της δράσης, απόλυτη κυριαρχία του προλεταριάτου σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, ως το μοναδικό συγκεκριμένο περιεχόμενο του σοσιαλισμού. Θα ήθελα, επιπλέον, σε αυτό το σημείο να ξεκαθαρίσω μία παρεξήγηση. Δεν είναι ορθό ότι έχουμε περιορίσει «τη δραστηριότητα αυτών των οργανισμών στην οργάνωση της εργασίας στα εργοστάσια μετά την ανάληψη της κοινωνικής εξουσίας». Πιστεύουμε ότι η δραστηριότητα αυτών των σοβιετικών οργανισμών –ή εργατικών συμβουλίων– θα επεκτείνει τη δύναμή της σε όλη την οργάνωση της κοινωνικής ζωής, δηλαδή είναι σα να λέμε ότι όσο υπάρχει ανάγκη για έναν οργανισμό εξουσίας, τον ρόλο αυτόν θα αναλαμβάνουν τα εργατικά συμβούλια. Ούτε είναι σωστό, επίσης, ότι σκεφτόμαστε έναν τέτοιον ρόλο για τα συμβούλια μόνο για

την περίοδο μετά «την κατάληψη της εξουσίας». Ταυτόχρονα, και η ιστορική εμπειρία και η θεωρία δείχνουν ότι τα Συμβούλια δεν θα μπορούσαν να είναι οι οργανισμοί που εκφράζουν πραγματικά την τάξη, αν δημιουργούνταν με ένα διάταγμα, παραδείγματος χάριν την επομένη μιας νικηφόρας επανάστασης, ότι δεν θα διαδραματίσουν κάποιον ρόλο εκτός κι αν δημιουργηθούν αυθόρμητα από μια ουσιαστική κινητοποίηση της τάξης, άρα «πριν από την κατάληψη της εξουσίας»· κι αν είναι όντως έτσι, είναι προφανές ότι θα παίξουν έναν πρωταρχικό ρόλο καθ'όλη τη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου, της οποίας η αρχή σημαδεύεται επακριβώς (όπως έλεγα στο κείμενό μου για το κόμμα στον αριθμό 10) από τη δημιουργία αυτόνομων οργανισμών των μαζών.

Εκεί όπου πράγματι υπάρχει μία διάσταση απόψεων μεταξύ μας, είναι στο ερώτημα του εάν, στη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου, αυτά τα Συμβούλια θα είναι ο μόνος οργανισμός που παίζει έναν αποτελεσματικό ρόλο στην καθοδήγηση της επανάστασης, και, σε μικρότερο βαθμό, ποιος είναι ο ρόλος και ο στόχος των επαναστατών αγωνιστών από κει και πέρα. Πρόκειται δηλαδή για το «ζήτημα του κόμματος».

Λέτε «για να κατακτήσουμε την εξουσία δεν μας ενδιαφέρει καθόλου ένα "επαναστατικό κόμμα" που θα αναλάβει την καθοδήγηση της προλεταριακής επανάστασης». Και ακόμη περισσότερο, αφού σωστά υπενθυμίσατε ότι υπάρχει δίπλα μας μισή δωδεκάδα από άλλα κόμματα ή ομάδες που ισχυρίζονται ότι αντιπροσωπεύουν την εργατική τάξη, προσθέτετε: «προκειμένου να αποφασίσουν (οι μάζες στα συμβούλιά τους) τον καλύτερο δυνατό τρόπο δράσης πρέπει να διαφωτιστούν με καλά μελετημένες συμβουλές προερχόμενες από τις περισσότερες δυνατές πλευρές». Φοβάμαι ότι αυτή η αντιμετώπιση δεν έχει καμία αντιστοιχία με τα πιο φανερά και ταυτόχρονα βαθιά χαρακτηριστικά της σημερινής αλλά και της μελλοντικής κατάστασης της εργατικής τάξης. Γιατί αυτά τα άλλα κόμματα και οι ομάδες που αναφέρετε, δεν αντιπροσωπεύουν απλώς διαφορετικές απόψεις ως προς τον καλύτερο τρόπο διεξαγωγής της επανάστασης, και οι συνελεύσεις

των Συμβουλίων δεν θα είναι ήρεμες συναντήσεις προβληματισμού όπου, αφού εκθέσουν τις απόψεις τους οι διάφοροι συμβουλάτορες (οι εκπρόσωποι των ομάδων και των κομμάτων), η εργατική τάξη θα αποφασίσει να ακολουθήσει τον ένα ή τον άλλο δρόμο. Ήδη από τη στιγμή της δημιουργίας αυτών των οργανισμών της εργατικής τάξης, η πάλη των τάξεων θα μεταφερθεί στην καρδιά αυτών των οργανισμών· θα μεταφερθεί από τους εκπροσώπους των περισσότερων «ομάδων ή κομμάτων» που ισχυρίζονται ότι αντιπροσωπεύουν την εργατική τάξη πλην όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις, αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα και την ιδεολογία τάξεων εχθρικών στο προλεταριάτο, όπως οι ρεφορμιστές και οι σταλινικοί. Ακόμη κι αν δεν παρουσιαστούν με τη σημερινή τους μορφή, θα παρουσιαστούν με κάποια άλλη, ας είμαστε σίγουροι γι' αυτό. Κατά πάσα πιθανότητα, θα ξεκινήσουν έχοντας την κυρίαρχη θέση. Και ολόκληρη η εμπειρία των τελευταίων είκοσι χρόνων –από τον Ισπανικό εμφύλιο, την κατοχή μέχρι και την παραμικρή σημερινή συνδικαλιστική συγκέντρωση– δείχνει ότι οι αγωνιστές που έχουν γνώμη παρόμοια με τη δική μας πρέπει να κατακτήσουν με αγώνα ακόμη και το δικαίωμα του λόγου μέσα σε αυτούς τους οργανισμούς.

Η κλιμάκωση της πάλης των τάξεων στη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου θα πάρει αναπόφευκτα την μορφή μιας κλιμάκωσης της πάλης των διαφόρων φραξιών στον χώρο των μαζικών οργανισμών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η άποψη ότι μια πρωτοποριακή οργάνωση θα περιοριστεί στο «να διαφωτίσει με αξιόλογες απόψεις τα Συμβούλια» είναι πιστεύω αυτό που στα αγγλικά θα αποκαλούσαμε "understatement" (Σ.τ.Μ. πολύ συγκρατημένη άποψη). Εξάλλου, αν τα συμβούλια της επαναστατικής περιόδου αποδειχτούν συνελεύσεις σοφών όπου κανένας δεν έρχεται να διαταράξει την απαραίτητη ηρεμία για έναν βαθυστόχαστο προβληματισμό, θα είμαστε οι πρώτοι που θα χαρούμε με αυτό· είμαστε σίγουροι, στην πραγματικότητα, ότι η γνώμη μας θα υπερίσχυε αν τα πράγματα συνέβαιναν κάπως έτσι. Μόνο σε μια τέτοια περίπτωση, όμως, το «κόμμα ή η ομάδα» θα αυτοπεριοριζόταν στους στόχους που τους αναθέτετε. Και αυτή η περίπτωση είναι μακράν η πιο απίθανη. Η εργατική τάξη που θα

διαμορφώσει τα Συμβούλια δεν θα είναι μια διαφορετική τάξη από αυτήν που υπάρχει σήμερα· θα έχει κάνει ένα τεράστιο βήμα μπροστά, αλλά, για να χρησιμοποιήσουμε μία γνωστή ρήση, θα φέρει ακόμη πάνω της τα στίγματα της παλιάς κοινωνίας, από τους κόλπους της οποίας αναδύεται. Θα κυριαρχείται στην επιφάνεια από βαθιά εχθρικές επιδράσεις, στις οποίες αρχικά θα αντιδρούν μόνο η συγκεχυμένη ακόμη επαναστατική της θέληση και μια πρωτοποριακή μειοψηφία. Αυτή η τελευταία θα πρέπει με κάθε μέσο, συμβατό ωστόσο με τη βασική μας αρχή της αυτονομίας της εργατικής τάξης, να επεκτείνει και να εμβαθύνει την επιρροή της στα συμβούλια, κερδίζοντας την πλειοψηφία υπέρ του προγράμματός της. Ίσως μάλιστα χρειαστεί να δράσει από πριν· τι θα μπορεί να κάνει αν, αντιπροσωπεύοντας το 45% των Συμβουλίων, μάθει ότι ένα κάποιο νεο-σταλινικό κόμμα ετοιμάζεται να πάρει την εξουσία στο άμεσο μέλλον; Δεν θα πρέπει να προσπαθήσει να καταλάβει αμέσως την εξουσία;

Δεν νομίζω ότι θα διαφωνήσετε με όλα αυτά· πιστεύω ότι η κριτική σας στοχεύει κυρίως την ιδέα του κόμματος ως «επαναστατική ηγεσία». Προσπάθησα, ωστόσο, να εξηγήσω ότι το κόμμα δεν μπορεί να είναι η ηγεσία της τάξης, ούτε πριν, ούτε μετά την επανάσταση· ούτε πριν, γιατί η τάξη δεν το ακολουθεί και δεν θα ήξερε πώς να καθοδηγήσει παρά μία μειοψηφία, στην καλύτερη περίπτωση (και ακόμη, να την «καθοδηγήσει» με μία πολύ σχετική έννοια: να την επηρεάσει με τις ιδέες του και την παραδειγματική του δράση)· ούτε μετά, γιατί η προλεταριακή εξουσία δεν μπορεί να είναι η εξουσία του κόμματος, αλλά η εξουσία της τάξης μέσα στους αυτόνομους μαζικούς οργανισμούς. Η μόνη στιγμή που το κόμμα μπορεί να προσεγγίσει τον ρόλο μιας αποτελεσματικής ηγεσίας, ενός σώματος που μπορεί να προσπαθήσει να επιβάλλει την επαναστατική του θέληση ακόμη και με τη βία, ίσως είναι μία ορισμένη φάση της επαναστατικής περιόδου, ακριβώς πριν το τέλος της· σημαντικές αποφάσεις πρακτικής πρέπει να ληφθούν εκτός Συμβουλίων, όταν συμμετέχουν σ’ αυτά εκπρόσωποι πραγματικά αντιδραστικών οργανώσεων και το κόμμα μπορεί να αναλάβει, κάτω από την πίεση των περιστάσεων, μια αποτελεσματική δράση, έστω κι αν δεν συγκεντρώνει σε

ψήφους την πλειοψηφία της τάξης. Το γεγονός ότι ενεργώντας κατ'αυτόν τον τρόπο το κόμμα δεν θα δράσει σαν ένα γραφειοκρατικό σώμα που στοχεύει στο να επιβάλλει την εξουσία του στην τάξη, αλλά σαν η ιστορική έκφραση της ίδιας της τάξης, εξαρτάται από μία σειρά παραγόντων, για τους οποίους μπορούμε αφηρημένα να συζητάμε σήμερα, αλλά η εκτίμησή τους μπορεί να γίνει μόνο εκείνη τη στιγμή: τι ποσοστό της τάξης συμφωνεί με το πρόγραμμα του κόμματος, ποια η ιδεολογική κατάσταση του υπόλοιπου μέρους της τάξης, σε ποιο σημείο βρίσκεται η πάλη με τις αντεπαναστατικές τάσεις μέσα στα Συμβούλια, ποιες είναι οι μελλοντικές προοπτικές κ.ο.κ. Το να φτιάξουμε από τώρα μία σειρά κανόνων συμπεριφοράς για τις διάφορες πιθανές περιπτώσεις θα ήταν χωρίς αμφιβολία παιδαριώδες· μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι οι μόνες περιπτώσεις που θα παρουσιαστούν, θα είναι οι απρόβλεπτες περιπτώσεις.

Υπάρχουν σύντροφοι που λένε: με το να χαράζεις μια τέτοια προοπτική είναι σαν να αφήνεις το δρόμο ανοιχτό σε έναν πιθανό εκφυλισμό του κόμματος προς την γραφειοκρατικοποίηση. Η απάντηση είναι: το να μη χαράζεις αυτή την προοπτική, σημαίνει ότι αποδέχεσαι από τώρα την ήττα της επανάστασης ή τον γραφειοκρατικό εκφυλισμό των Συμβουλίων, κι αυτό όχι σαν μία πιθανότητα, αλλά σαν βεβαιότητα. Τελικά, το να αρνείσαι να δράσεις από φόβο μήπως μεταβληθείς σε γραφειοκράτη, μου φαίνεται εξίσου λάθος με το να αρνείσαι να σκεφτείς από φόβο μήπως κάνεις λάθος. Όπως η μόνη «εγγύηση» ενάντια στο λάθος είναι η ίδια η άσκηση της σκέψης, έτσι και η μόνη «εγγύηση» ενάντια στη γραφειοκρατικοποίηση είναι μία συνεχής δράση προς την αντιγραφειοκρατική κατεύθυνση, παλεύοντας ενάντια στη γραφειοκρατία και αποδεικνύοντας στην πράξη ότι μία αντιγραφειοκρατική οργάνωση είναι δυνατή, κι ότι μπορεί να οργανώνει μη γραφειοκρατικές σχέσεις με την τάξη. Επειδή η γραφειοκρατία δεν γεννιέται από λανθασμένες θεωρητικές ιδέες, αλλά από τις ίδιες τις αναγκαιότητες της εργατικής δράσης σε ένα ορισμένο στάδιο, κι επομένως μόνο μέσα από τη δράση θα δείξουμε ότι το προλεταριάτο δεν χρειάζεται τη γραφειοκρατία.

Τελικά, το να παραμένουμε πριν απ’ όλα προσκολλημένοι στο φόβο της γραφειοκρατικοποίησης, σημαίνει ότι ξεχνάμε πως στις σημερινές συνθήκες μία οργάνωση θα μπορούσε μόνο να αποκτήσει μία αξιόλογη επιρροή στις μάζες με την προϋπόθεση ότι εκφράζει και πραγματοποιεί τις αντιγραφειοκρατικές τους φιλοδοξίες· σημαίνει ότι ξεχνάμε πως μια πρωτοποριακή ομάδα δεν θα μπορέσει να αποκτήσει μια πραγματική οντότητα παρά μόνο μέσα από τη συνεχή εναρμόνισή της με τις επιθυμίες των μαζών· σημαίνει ότι ξεχνάμε πως δεν υπάρχει πλέον χώρος για την εμφάνιση μιας καινούριας γραφειοκρατικής οργάνωσης. Η μόνιμη αποτυχία των τροτσκιστικών προσπαθειών να ξαναδημιουργήσουν μία απλά και μόνο «μπολσεβίκικη» οργάνωση διαπιστώνει εκεί τη βαθύτερη αιτία της.

Κλείνοντας, δεν νομίζω ότι κανένας μας μπορεί να πει ότι στη σημερινή περίοδο (και από τώρα μέχρι την επανάσταση) ο στόχος μια πρωτοποριακής ομάδας είναι ένας στόχος «θεωρητικός». Πιστεύω ότι αυτός ο στόχος είναι, επίσης, και πάνω απ’ όλα ένας στόχος αγωνιστικός και οργανωτικός. Γιατί η ταξική πάλη είναι αδιάκοπη, μέσα από τα σκαμπανεβάσματά της, και η ιδεολογική ωριμότητα της εργατικής τάξης δημιουργείται μέσα από αυτήν την πάλη. Αλλά το προλεταριάτο και οι αγώνες του κυριαρχούνται σήμερα από γραφειοκρατικούς οργανισμούς (συνδικάτα και κόμματα), με αποτέλεσμα οι ουσιαστικοί αγώνες να καθίστανται αδύνατοι, να αποκλίνουν από τον ταξικό σκοπό τους ή να οδηγούνται στην ήττα. Μία πρωτοποριακή οργάνωση δεν μπορεί να παρακολουθεί αδιάφορα αυτό το θέαμα, ούτε να περιμένει να έρθει η νύχτα για να κάνει την εμφάνισή της, σαν τη γλαύκα της Αθηνάς, αφήνοντας να πέφτουν από το ράμφος της προκηρύξεις που θα εξηγούν στους εργάτες τους λόγους της αποτυχίας της. Πρέπει να είναι ικανή να παρεμβαίνει σε αυτούς τους αγώνες, καταπολεμώντας την επιρροή των γραφειοκρατικών οργανισμών, προτείνοντας στους εργάτες μεθόδους δράσης και οργάνωσης· πρέπει, επίσης, να είναι ικανή μερικές φορές να επιβάλει αυτές τις μεθόδους. Δεκαπέντε αποφασισμένοι πρωτοποριακοί εργάτες είναι, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε θέση να κατεβάσουν σε απεργία ένα εργοστάσιο των πέντε χιλιάδων

εργαζομένων, αν είναι πρόθυμοι να παραγκωνίσουν μερικούς σταλινικούς γραφειοκράτες, πράγμα που δεν είναι ούτε θεωρητικό ούτε γραφειοκρατικό, αφού αυτοί οι γραφειοκράτες εκλέγονται πάντα με άνετες πλειοψηφίες από τους ίδιους τους εργάτες.

Θα ήθελα, πριν τελειώσω αυτή την απάντηση, να πω δυο λόγια σχετικά με τη δεύτερη διαφορά μας, η οποία με μια πρώτη ματιά έχει μόνο θεωρητικό χαρακτήρα: τη διαφορά σχετικά με τη φύση της ρωσικής επανάστασης. Πιστεύουμε ότι ο χαρακτηρισμός της ρωσικής επανάστασης σαν αστικής επανάστασης διαστρεβλώνει τα γεγονότα, τις ιδέες και τη γλώσσα. Το ότι η ρωσική επανάσταση είχε πολλά στοιχεία μιας αστικής επανάστασης –ιδιαίτερα, την «πραγματοποίηση των αστικο-δημοκρατικών στόχων»– είναι κάτι που είχαν αναγνωρίσει, και πολύ πριν την ίδια την επανάσταση, ο Λένιν και ο Τρότσκι είχαν στηρίξει σε αυτό τη βάση της στρατηγικής και της τακτικής τους. Όμως, αυτοί οι στόχοι, στο συγκεκριμένο στάδιο της ιστορικής ανάπτυξης και διαμόρφωσης των κοινωνικών δυνάμεων στη Ρωσία, δεν μπορούσαν να υιοθετηθούν παρά μόνο από την εργατική τάξη, η οποία ταυτόχρονα δεν μπορούσε παρά να θέτει στόχους καθαρά σοσιαλιστικούς.

Λέτε: η συμμετοχή των εργατών δεν αρκεί. Φυσικά· μόλις ένας αγώνας γίνει μαζικός οι εργάτες είναι εκεί, γιατί αυτοί είναι οι μάζες. Αλλά το κριτήριο δεν είναι αυτό: το θέμα είναι να ξέρουμε αν οι εργάτες συμμετέχουν ως απλά και μόνο το πεζικό της αστικής τάξης ή αγωνίζονται για τους δικούς τους στόχους. Σε μια επανάσταση που οι εργάτες μάχονται για «Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφότητα» –όποιο νόημα κι αν δίνουν υποκειμενικά σε αυτά τα συνθήματα– αποτελούν το πεζικό της αστικής τάξης. Όταν μάχονται για «Όλη την εξουσία στα Σοβιέτ», τότε μάχονται για τον σοσιαλισμό. Αυτό που κάνει τη ρωσική επανάσταση μια προλεταριακή επανάσταση, είναι το γεγονός ότι το προλεταριάτο επενέβη σε αυτήν σαν κυρίαρχη δύναμη με τη δική του σημαία, το δικό του πρόσωπο, τις δικές του απαιτήσεις, τα μέσα πάλης, τις δικές του μορφές οργάνωσης· είναι το γεγονός ότι όχι μόνο δημιούργησε μαζικούς οργανισμούς που απέβλεπαν στην κατάκτηση

ολόκληρης της εξουσίας, αλλά και ότι αυτό το ίδιο προχώρησε μόνο του στην απαλλοτρίωση των καπιταλιστών κι άρχισε να πραγματοποιεί την εργατική διαχείριση των εργοστασίων. Όλα αυτά συντείνουν στο να θεωρείται η ρωσική επανάσταση μία κυριολεκτικά προλεταριακή επανάσταση, όποια κι αν είναι η μετέπειτα τύχη της – όπως ούτε οι αδυναμίες της, ούτε η σύγχυση, ούτε η τελική ήττα εμπόδισαν την Παρισινή Κομμούνα να είναι μία προλεταριακή επανάσταση.

Η διαφωνία αυτή μπορεί με μια πρώτη ματιά να φανεί θεωρητική· νομίζω όμως πως έχει μία πρακτική σημασία στο μέτρο που μεταφράζει μία μεθοδολογική διαφορά σε ένα κατ'εξοχήν σύγχρονο πρόβλημα: το πρόβλημα της γραφειοκρατίας. Το γεγονός ότι ο εκφυλισμός της ρωσικής επανάστασης δεν είχε ως αποτέλεσμα την αποκατάσταση της αστικής τάξης, αλλά τη δημιουργία ενός νέου εκμεταλλευτικού στρώματος, της γραφειοκρατίας· το γεγονός ότι το καθεστώς που στηρίζει αυτό το στρώμα, παρά τη βαθιά ομοιότητά του με τον καπιταλισμό (ως κυριαρχία της νεκρής εργασίας πάνω στη ζωντανή εργασία), διαφέρει από αυτόν σε πολλές πτυχές που αν τις αγνοούσαμε θα σήμαινε ότι αρνούμαστε να κατανοήσουμε οτιδήποτε συμβαίνει· το γεγονός ότι αυτό το ίδιο στρώμα, από το 1945, βρίσκεται σε μία διαδικασία επέκτασης της κυριαρχίας του σε ολόκληρο τον κόσμο· το γεγονός ότι αντιπροσωπεύεται στις χώρες τις Δυτικής Ευρώπης από κόμματα που έχουν βαθιές ρίζες στην εργατική τάξη – όλα αυτά μας κάνουν να πιστεύουμε ότι το να περιοριζόμαστε στο να λέμε ότι η ρωσική επανάσταση ήταν μία αστική επανάσταση είναι σαν να κλείνουμε εκουσίως τα μάτια μας στις πιο σημαντικές πτυχές της σημερινής παγκόσμιας κατάστασης.

Ελπίζω ότι αυτή η συζήτηση μπορεί να συνεχιστεί και να εμβαθυνθεί, και πιστεύω ότι είναι περιττό να σας επαναλάβω ότι με χαρά θα δεχτούμε στο «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» (*Sosialisme ou Barbarie*) οτιδήποτε θέλετε να μας στείλετε.